

¹Абдурақын Н., ²Төкен Н.Ө.

¹аға оқытушысы, PhD докторы,
ғылыми жетекші, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
²магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: natonai9494@mail.ru

ҚЫТАЙ-ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУДЫҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

Бұл мақалада қытай тіліне тән өзіндік ерекшеліктер туралы жазылды. Қытай тілінен қазақ тіліне аударудағы негізгі лексикалық, грамматикалық, синтаксистік мәселелерге зерттеулер жүргізілді. Оларға қысқаша анықтамалар берілді және мысалдармен қамтамасыз етілді. Қытай тілінен қазақ тіліне кедергісіз аудару мақсатында бірнеше мәселелерге мән берілді. Біріншісі – қытай иероглифтерін дұрыс тану. Екіншісі – көп мағыналы сөздерді дұрыс аудару. Үшіншісі – жалпы қолданылатын сөздер мен ғылыми атау-терминдерді дұрыс аудару. Төртіншісі – тұлғасы бір, бірақ оқылуы да, мағынасы да ұқсамайтын иероглифтерді дұрыс түсіне білу. Бесіншісі – қазіргі қытай тілінің басты грамматикалық ерекшеліктері. Осы ерекшеліктерді ескере отырып, қытай тілінен қазақ тіліне дұрыс аударудың жолдары көрсетілді.

Түйін сөздер: қытай тілі, иероглиф, аударма, морфология, көмекші сөздер, мөлшер сөздер, етістік, зат есім, есімдік, бастауыш, баяндауыш, толықтауыш.

¹Abdurakyn N., ²Token N.O.

¹scientific director, senior teacher, PhD doctor, al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty
Master, al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: natonai9494@mail.ru

Linguistic Methods of Translation from Chinese into Kazakh Language

In this article the special features of Chinese language are described. The analyses of the basic lexical, grammatical, syntactic problems of translation from Chinese into Kazakh language are carried out. Brief determinations to them and examples were given. Attention to several problems was inverted, in order to carry out a translation from Chinese into Kazakh language without the barrier. The first – correct knowledge of Chinese hieroglyphs. The second – adequate translation of multi-marking words. The third – the concrete translation of common words and scientific terms. The fourth – this is the ability understand clearly the difference of hieroglyphs, which forms are same, but pronunciations and meanings are different. The fifth – the basic grammatical special features of modern Chinese language. Taking into account these special features, it was shown the best methods of translation from Chinese into Kazakh language.

Key words: Chinese language, hieroglyph, translation, morphology, auxiliary words, quantitative words, verb, noun, pronoun, subject, predicate, object.

¹Абдурақын Н., ²Төкен Н.Ө.

¹научный руководитель, старший преподаватель, PhD доктор,
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
²Магистрант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: natonai9494@mail.ru

Лингвистические методы перевода с китайского языка на казахский язык

В этой статье описываются особенности китайского языка. Проведены исследования основных лексических, грамматических, синтаксических проблем перевода с китайского языка на казахский язык. Им были даны краткие определения и приведены примеры. Было обращено

внимание на несколько проблем, чтобы осуществить перевод с китайского на казахский язык без барьера. Первое – правильное познание китайских иероглифов. Второе – адекватный перевод многозначных слов. Третье – конкретный перевод общеупотребительных слов и научных терминов. Четвертое – это способность четко понимать разницу иероглифов, у которых формы одинаковые, но произношения и значения разные. Пятое – основные грамматические особенности современного китайского языка. Учитывая эти особенности, были показаны наилучшие методы перевода с китайского языка на казахский язык.

Ключевые слова: китайский язык, иероглиф, перевод, морфология, вспомогательные слова, количественные слова, глагол, существительное, местоимение, подлежащее, сказуемое, дополнение.

Кіріспе

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін Қытаймен арадағы саяси-дипломатиялық, сауда-экономикалық және алуан түрлі мәдени байланыстардың қолға алынуына байланысты, қытай-қазақ тілінің арасындағы аударма қызметі де күн санап дамып келеді.

Қытай тілі ең ежелгі тілдердің бірі болғандықтан, ол әрине өзіндік ерекшеліктері мол тіл болып табылады. Қытай тілі қазіргі таңда әлемде БҰҰ-ға кіретін 6 тілдің қатарында. Ал қазақ тілі алтай тілдер семьясы, түркі тілдер жүйесі қыпшақ тобына жатады, соның ішіндегі қарақалпақ, ноғай, қарашай тілдерімен бірге қыпшақ-ноғай тармағын құрады. Қытай тіл ғалымдары оның қазірге дейінгі басқа ешбір алфавиттерге ұқсамайтын, оның қытай-тибет тілдер тобына жататынын айтады. Қытай тілінің тек өз ұлтына ғана тән таңбаларға (иероглифтерге) бай екенін мақтанышпен айтады. Сол себепті қытай тілінде аударма жасайтын болсаңыз, ең алдымен басты назарыңыз, қытайдың сан мың иероглифтеріне аса мән беруден бастаған жөн. Дүние жүзіндегі біз білетін барлық алфавиттер, жазулар бір бағытта ғана жазылады. Араб алфавиті, оңнан солға қарай, латын, кириллица алфавиттері солдан оңға қарай, моңғол, тибет жазулары жоғарыдан төменге қарай жазылады. Ал қытай жазуы онан өзгеше, ол жеке иероглиф ретінде солдан оңға қарай жазылғанмен, сөйлем болып құралуы барысында солдан оңға қарай да, оңнан солға қарай да, жоғарыдан төменге қарай да құрастырыла береді. Қорапша сияқты қалың «төртбұрыштарды» қай жағынан бастап тізсек, сол бағыт бойынша оқылады.

Мұндай жазу әдісі оларда тарихтан бері сақталып келеді. Әсіресе, ертедегі тарихи кітаптарда, романдарда көп қолданып келгені анық. Қазіргі кезде де бар. Бүгінгі таңда да қытай газеттері мен журналдарында қысқа хабарларды бірінен-бірін айыру үшін біреуін оң жағынан, біреуін сол жағынан бастап, ен-

ді біреуін жоғарыдан төмен қарай оқитын етіп орналастыру жағдайы көптеп кезігеді. Бұл форма аудармашыға ешқандай қиыншылық тудырмайды.

Негізгі бөлім

Аударманың практикалық барысы әрі күрделі, әрі қарапайым болады. Бұл аударманың объектісі мен мақсатына қарай белгіленеді. Кесек туындылар мен маңызды құжаттар әдетте дайындалу, түсіну, бейнелеу, тексеру, баспаға ұсыну сынды бес басқышқа бөлінеді. Мұнда ең негізгісі – түсіну мен бейнелеу басқышы (Тарақов, 2005: 7).

Түсіну дегеніміз түпнұсқадағы тілдің лексикасы, грамматикасы, стилистикасы жөніндегі білімдер арқылы оның мазмұнын толық түсіну болып табылады. Түпнұсқаны жете түсіну үшін аудармашы түпнұсқаны кем дегенде үш рет оқып шығу керек. Бастапқыда мәтінді бір рет суыт оқып шығып, мазмұнымен танысу; екінші рет мәтінді әрбір сөз-сөйлемді қадағалап оқып, олардың грамматикалық байланыстарымен танысу, әрбір сөз бен сөз тіркестерінің контекстегі нақтылы мағынасын ұғыну, мағынасы күңгірт, аударуға қиындау сөз-сөйлемдерді қалай бейнелеу жолдарын қарастыру керек. Ең соңында түпнұсқаны тағы бір рет зер сала оқып шығып, оның идеялық және көркемдік сапасына баса мән беріп, шығарманың жалпы рухы мен стильдік ерекшелігін түсіну қажет. Түсіну – дәл бейнелеудің алғышарты болып табылады (Сэммитұлы, 2005: 11). Қате түсінсе, дәл бейнелеу мүмкін емес. Сондықтан түпнұсқаны қолға ала сала аударма жөнелмеу керек. 在美国主张以战争方式解决悬而未决的问题的人还占据着强有力的地位。(АҚШ-та шешім таппай келе жатқан мәселелерді соғыс жолы арқылы шешім етуді жақтайтындар әлі де басым орында тұрады).

Бұл аудармада жалпы мазмұнға көңіл бөлінбей, әріп қуалап, өлі аударылғандықтан, ұғым шатастығы туылған. Негізінде түпнұсқада «Мә-

селені соғыс арқылы шешуді жақтайтындар АҚШ-та әлі де басым болып отыр» делінген. Бірақ аударма нұсқада олай болмай «АҚШ-тағы шешілмей келе жатқан мәселелер» болып қалған. Бұның дұрыс аударылуы былай: (Шешім таппай келе жатқан мәселелерді соғыс арқылы шешуді жақтайтындар АҚШ-та әлі де басым болып отыр).

Стилін сақтау. 有些 «聪明人», 见面就是 «今天天气哈哈», 看到了缺点, 错误也不提. Кейбір «ақылдылар» кездесе қалғандарға «Ассалаумағалейкум...ха, ха, ха» дейді де, кемшілікті, қателікті көре тұра айтпайды. «Ассалаумағалейкум» мұсылмандар амандасқан кезде үнемі қолданатын сөз. Діни бояуы өте қанық. Аудармада бұны қолдансақ, «қытайлар да мұсылмандар сияқты амандаса ма, қалай?» дейтін жаңсақ ұғым туады да, түпнұсқаның ұлттық стиліне нұқсан келеді. Бұдан сырт «哈哈» қытайлардың дағдылы «打哈哈» (жалпылдау) мағынасында болады. Аударушы оның мағынасын дұрыс түсінбей «ха, ха, ха» деп қате аударған. Оның дұрысы аударылуы: «кейбір «жылпостар» кездесе қалғандарға «сен жақсы да, мен жақсы» деп жалпылдап, кемшілік, қателікті көре тұра ләм демейді».

第六个孩子也会帮忙了, 却总是吃不够. Алтыншы балам ер жетіп, қолқанат болып қалды. Бірақ қашанда тапқанымыз тамаққа жетпейді. «吃»-ның қазақ тілінде баспа-бас баламасы «жеу», ал контекстегі «吃不够» нақтылы бір нәрсені жеп тоймау емес, қайта ішіп-жемнен тарыққанды айтып отыр. Егер оның контекстегі мағынасымен санаспай «қашанда жеп тоймаймыз» деп аудару күлкіге қалумен тең.

总而言之, 学问很多, 大体要稍微摸一下. Жалпы алғанда, білім деген ұшан-теңіз нәрсе. Оның ұзын-ырғасын да аздап білген жөн. «摸»-ның қазақ тіліндегі баламасы «сипау», ал оның контекстегі мағынасы «білу, үйрену», біз оның контекстегі мағынасымен санаспай, «аз да болса сипау керек» деп аударып қойсақ, ұғым түсініксіз болып, түпнұсқаның мазмұнына нұқсан келеді.

Бейнелеу дегеніміз аударманың тілдік жағынан үйлесімді бейнелеу тәсілін қарастыру және таңдау дегенді меңзейді. Бейнелеу – түсінудің нәтижесі. Бейнелеудің жақсы яки жаман болуы аудармашының түсіну деңгейінің қандай болуына және тілдік жағынан бейнелеу тәсілдерін қаншалық меңгере білгендігіне байланысты. Аудармашы мәтінді дұрыс түсінгенде ғана мәтіннің бас-аяғын байланыстыра қарай отырып, толып жатқан бейнелеу тәсілдерінің ішінен ең

лайықты деген біреуін таңдап алады. Лайықты бейнелеу бірте-бірте кемелдене түседі. Бір дегеннен көңілдегідей бола кетуі мүмкін емес. Жалықпай ізденіп, қайта-қайта өңдеу арқылы ғана аударманың сапасына кепілдік етуге болады. Бейнелеуде мына түйіндерге көңіл бөлу керек: Сөз бен сөздің, сөйлем мен сөйлемнің арасындағы байланыстарды дұрыс түсініп, мәтіннің басы мен аяғын бірлестіріп қарау керек. Әрбір сөзді, әрбір сөз тіркестерін, әрбір сөйлемді даралап алып аударуға болмайды. Мысал:

1. 语言不是随便就可以学好的东西, 非下苦功不可. Тіл деген оп-оңай үйреніп ала қоятын нәрсе емес, бейнеттенбейінше болмайды.

2. 我们要振作精神, 下苦功学习, 下苦功, 三个字, 一个叫下, 一个叫苦, 一个叫功, 一定要振作精神, 下苦功. Біз рухани жақтан серпіліп, қажырлылықпен күш жұмсап, үйренуіміз керек. Қажырлылықпен күш жұмсау дегенді үш иероглифтің бірі – жұмсау, бірі – қажырлылық, енді бірі – күш деген мағынаны білдіреді. Біз рухани жақтан міндетті түрде қажырлылықпен күш жұмсап үйренуіміз керек. Бұл екі сөйлемде «下苦功» деген сөз бар. Алдыңғы сөйлемдегі «下苦功» дегенді бейнеттену, жапаға төзу, қиыншылыққа шыдау деген сияқты бірнеше мағынада бейнелеуге бола береді. Ал, екінші сөйлемде қытай иероглифтерін жеке-жеке мағынасында даралап түсіндіріп отырғандықтан, біз де соған орай үш иероглифті жеке-жеке бейнелейтін үш сөз табуымыз қажет болады. Бұлай болмағанда екінші сөйлемнің мағынасы айқын бейнеленбей қалады.

Екі тілдегі образ, грамматикалық құрылым әрқашан біркелкі бола бермейді. Сондықтан түпнұсқадағы тілдің бейнелеу әдісін өлі түрде тікелей көшіре салмау керек (Комиссаров, 1973: 29).

Осы айтылғандар аудармадағы қытай тілінің көзге бірден көрінетін абстракт түрдегі сыртқы ерекшеліктері. Қытай тілінің, әрине, ең алдымен осыларды түсініп шығады. Ал аудармашының алдына кезітетін қиыншылықтар мұнан өзгеше. Қытай тілінен мол сауат аудармашының өзі де кей кездерде қытай иероглифтерінің, сөз жасаудың алуан түрлі кедергісіне ұшырамай қалмайды. Олардың ең көрнектілері мыналар:

Қытай иероглифтерін дұрыс тану.

Аудармашы ең алдымен қытай иероглифтерін дұрыс тануы керек. Әсіресе сыртқы тұлғасы жағынан бір-біріне ұқсап, өте жақын келетін иероглифтер қытай тілінде аз кездеспейді. Қытай иероглифтерін анық білмейтін кейбір аудармашылар тұлғасы жағынан өте жақын иероглифтерді айырып-тануы, оны дұрыс емес аударуына әкеліп соғады.

Иероглифтер үстірт қарағанда бірімен-бірінің еш айырмасы жоқ, бірдей иероглифтер сияқты. Алайда олай емес. Олар тек таңбалануы жағынан ғана емес, оқылуы (аталуы) мен мағынасы жағынан да бір-біріне мүлде ұқсамайтын бөлек иероглифтер. Қытай иероглифтерінің ерекшелігіне жүгінетін болсақ, кейде бір нүкте (.) , кейде сызықтардың кішкене ғана қиылысып немесе сәл-пәл қиылыспай таңбалануы сияқты өзгешеліктері де сол иероглифті мүлде басқаша етіп өзгертіп жібереді. Дәлелдеп көрейік:

下 және 卞 иероглифтері.

«卞» иероглифі «bian» деп оқылады да «қызуқанды, дегбірсіз, салақ» дегенді білдіреді. Мысалы: 她是一个性格卞的人。(Ол бір дегбірсіз әйел).

Ал 下 иероглифінің мағынасы өте көп. Қытай тілінде өте көп қолданылатын және әр сөйлемде әр түрлі ұғымдар білдіретін көп мағыналы сөз. Мысалы: 上级服从下级。(Төмендегілер жоғарыдағыларға бойсұнуы керек).成绩不能记在我的名下。(Нәтижені түгел менің атыма жазып қоюға болмайды).

九 және 丸 иероглифтері.

«九» иероглифі «jiu» деп оқылады да, «тоғыз» санын білдіреді. Кейде мөлшер сан есімге қатысты басқа ұғымда немесе кейбір қалыптасқан сөздер құрамында келіп ауыспалы мағынада қолданылады. 冷在三九。(Суық үшінші жуда болады).九死一生。(Мың өліп бір тірілу).

«丸» иероглифі «wan» деп оқылып, «домалақ, бұршақ» және бытыра формасындағы түйіршіктер дегенді білдіреді.他一下吞了两丸药。(Ол екі домалақ дәріні бір жола жұта салды). 在他家吃了一碗丸子。(Мен оның үйінен бір шыны ванзы* жедім). Ванзы* – қытай тағамының аты.

己 мен 巳 және 已 иероглифтері.

己 иероглифі «ji» деп оқылып, өздік есімдікті онан соң рет тәртібіне қолданатын ондық таңбаның алтыншысын білдіреді. 己所不欲, 勿施于人。(Өзіңе лайық көрмегенді басқаға таңба)!

巳 иероглифі «yi» деп оқылып, «болды, бітті, тамам» деген ұғымдармен бірге басқа сөздерге қосылып келіп, өткен шақты білдіреді. 争论不已。(Дау-дамай басылмайды).

已 иероглифі «si» деп оқылады да, жыл қайыру бойынша бір мүшелдің алтыншысын (жылан жылды) көрсетеді. Уақытқа байланысты «巳时» болып келгенде шаңқай түс мезгілін немесе сағат 9-дан 11-ге дейінгі аралықты көрсетеді.

又 мен 叉 иероглифтері.

又 иероглифі «you» деп оқылып, «әрі, және,

тағы, қайта-қайта, арт-артынан, бір қадам – бір қадамнан, әуелі» деген сияқты сөздердің орнына жүреді. Кейде кезектес салалас сөйлем жасау үшін қолданылатын «немесе, яки, не болмаса, иә болмаса» деген жалғаулардың орнына келеді. Енді бірде сөйлеушінің сөйлеген сөзінің әуенін күшейту үшін де пайдаланылады. Бүтін санның сыртында тағы бір бөлшек сан бар екенін білдірмек болған немесе жай бөлшекті айтқан кезде қолданылады. Мысалы: 去看球赛吧, 又怕天下雨。(Доп жарысып көруге барайын деп едім, жанбыр жауып кете ме деп тағы да алаңдап тұрмын).

又 иероглифі «cha» деп оқылып, «ара, шанышқы, аша, сере, қысылу, бітелу» деген сияқты мағыналарды білдіреді. Кейде жазылған сөздерді керексіз деп қалдырғанда қолданылатын айқыш белгіні де көрсетеді. Мысалы: 又着一捆捆的稻子往垛上送。(Бау-бау күрішті ашамен шаншып-шаншып алып, маяға лақтырып жатты).

印 мен 卯 және 卵 иероглифтері.

印 иероглифі «yin» деп оқылып, «мөр, таңба, із, баспа» деген мағынада келеді. Мысалы:

马身上有烙印。(Жылқыға таңба басу).

卯 иероглифі «tao» деп оқылып, жыл қайыру бойынша мүшелдің төртінші, яғни «қоян жылын» білдіреді. Күнделікті уақытқа қарата айтылғанда бамдат уақытын, яғни таңертеңгі сағат 7-ден 9-ға дейінгі аралықты көрсетеді. Ал бір заттың бейнесіне қаратып айтылғанда, «ойық, шұңқыр, тесік» дегенді білдіреді. Мысалы: 凿个卯儿。(шұңқыр қазу).

卵 иероглифі «luan» деп оқылып, балық, бақа сияқты жануарлардың уылдырығы мен құстың жұмыртқасы дегенді білдіреді. Мысалы: 现在是鱼的产卵期。(Қазір балықтың уылдырық шашатын кезі).

Көп мағыналы сөздерді дұрыс аудару.

Қытай тілінде ұқсас жазылып, ұқсас дыбысталатын кейбір иероглифтер бір өзі бірнеше мағына береді. Олар түпнұсқаның мазмұнына, оқиғаның болған орнына, уақыт мөлшеріне және сөйлемдегі атқарып отырған рөліне қарай өзгеріп отырады. Мысалы:

阁 иероглифі қандай жерде сөйлемнің қандай мүшесі болып келсе де, «ge» деп оқылады. Бірақ әрбір орындағы мағынасы түрліше болады. Көп жағдайда «баспана» мағынасын білдіреді де, қолданысқа байланысты «сарай, бөлме, күрке» деп аударылады. Өткен замандардағы бойжеткен қыздардың бөлмесін «闺阁» атаса, олардың ұзатылып отау көтеріп кетуі «出阁» деп атайды. Адамдар арасындағы қатынастың сыйластық, әсіресе, бағыныштылық мағынасына кел-

генде «аға, ағатай, тақсыр және би, мәртебелі» мағынасында жұмсалады. Кейбір саяси, географиялық жағдайларға байланысты «министрлік, министр, уәзір» деп те алынады. Мысалы:

(а) 团长阁下饶了我吧。(Мәртебелі полк бастығы, кешіріңізші мені!)

(ә) 大使阁下，现在我是一个孤立无助的人，帮助一下吧。(Мәртебелі елші, қазір мен еш көмексіз қалған жанмын, жәрдемдесіп жіберіңізші).

(б) 日本阁员对哈萨克斯坦进行了友好访问。(Жапон парламент мүшелері Қазақстанда достық сапарда болды).

Жалпыға ортақ сөздер мен ғылыми атау-терминдерді дұрыс аудару.

Қытай тілінде кейбір иероглифтер бірде әдеттегі сөздер қатарында қолданылып келсе, енді бірде ғылыми терминдер болып кезігетіндері де болады.

分 иероглифі әдетте қарапайым тілде де, физика, математика қатарлы жаратылыстық ғылым саласында да көп қолданылады (Волкова, 2002: 87). Әдеттегі сөздерде ол «бөлу, ажырату, айыру» – «按质量分等级» (сапасына қарай сортқа бөлу), «不分是非» (ақ пен қараны айырмау), бөлімше- «农村分校» (мектептің ауылдағы бөлімшесі), «бөлшек сан»- «五分之一» (бестен бір), «үлес» – «我们的成绩究竟是三分还是七分?» (біздің нәтижеміз, шынында, үш үлес пе әлде жеті үлес пе?), «ұпай» – «得到了五分» (бес ұпайға ие болды), «нөмір, баға, балл» – «算术得九十分» (математикадан тоқсан балл алды), «банктік сыйақы» – «年利三分» (жылдық сыйақы) және «минут», «тиын» деген сияқты мағынаны білдіреді. Ұқсамайтын орында, ұқсамайтын мамандықтағы қолданысына қарай өз түбіріне сыңарлармен қосарланып жаңа сөз жасап, сөздің лексикалық мағынасын байыта түседі.

Тұлғасы бір, бірақ оқылуы да, мағынасы да ұқсамайтын иероглифтерді дұрыс түсіне білу.

Қазіргі қытай тіліндегі иероглифтердің 90 пайызға жуығы тұлғалық, дыбыстық таңбалар болып келеді де оның сыртында жазылуы ұқсас болғанмен, оқылуы басқа-басқа, мағынасы да түрліше болып келетін иероглифтер, біршама санды ұстайды. Тіпті екі-үш немесе онан да көп дыбыстармен дыбысталып, мағынасы да бөлек-бөлек болып келетін иероглифтер де табылады (Жұмабекова, 2012: 194). Мұндай иероглифтерді дұрыс оқу үшін, әрине, кімде кімге де біршама мол білім керек. Қытай иероглифтеріне көзі әбден үйренген, олардың қай орында, қай иероглифпен қатар келгенде, қай иероглифтің

алдында не артында келгенде немесе қай сөйлемнің қандай жағдайда не деп оқылып, қандай мағынада жұмсалатынын анық айыра алатын қабілет болғанда ғана оларды дұрыс танып, дұрыс аударуға болады. Қытай тілінің ғалымдары жалпы иероглифтеріне зерттеу жасаған кезде «7785 иероглифті талдап көріп, олардың 7038-і бір түрлі оқылса, 671-і екі түрлі, 69-ы үш түрлі, бесеуі төрт түрлі, екеуі бес түрлі оқылатынын анықтаған болатын.

长 иероглифі кей жерде «chang», кей жерде «zhang» болып оқылады. «长» иероглифі «chang» болып оқылған кезде «ұзын, ұзақ» деген мағынаны білдіреді. Мысалы:

(а) 日子长了，他们成了朋友。(Уақыт ұзай келе олар жақын дос болып кетті).

(ә) 非其所长。(Онда мұндай өнер жоқ).

(б) 不要背后说人长短。(Елдің артынан өсек айтпау керек).

(в) 明天的欢迎大会你长短要来。(Ертеңгі қарсы алу жиынына сен қайткен күнде де келуің керек).

(г) 病人若有什么长短... (Науқас адамда бірер қауіп-қатер болып жатса...)

长 иероглифі сөйлемдегі орнына қарай «zhang» деп оқылған кезде, лексикалық құрамына байланысты тағы да көп мағына береді. Мысалы:

(а) 叔叔比侄子长一辈。(Көкесі жиеніне әке жолындай).

(ә) 专家长得很旺。(Егін қаулап өсіп келеді).

(б) 这个孩子长得很胖。(Мына бала өте семіріп кетіпті).

(в) 山上长满了青翠的树木。(Тауды жап-жасыл орман қаптаған).

(г) 增长自己的志气，灭敌人的威风。(Өзіміздің айбатымызды асырып, дұшпанның сағын сындырайық).

(ғ) 他们是在农村长大的。(Олар ауылда өскен).

(д) 脸上长满胡须。(Бет аузын сақал басқан).

(е) 他的长相很象我的弟弟。(Оның түрі менің інімнен аумайды).

Қазіргі қытай тілінің басты грамматикалық ерекшеліктері.

Қытай тілі түбір тұлғалы болғандықтан, сөз жасағанда құрылымдық жақтан үлкен өзгеріс болмайды, бірақ кейбір сөздер морфологиялық өзгеріске түседі. Қос буынды етістіктің қайталану үлгісі әдетте ААВВ түрінде болады (Бархударов, 1975: 212). Мысалы: 干干净净 舒舒服服, ал кейбір етістіктер АВАВ үлгісінде қайталанатын. Мысалы: 雪白雪白 通红通红. Бірақ барлық етістіктер мен сын есімдер осы екі

формада қайталанбайды. Мысалы: *担心担心, *喜爱喜爱, *美美丽丽, *聪聪明明 деуге болмайды.

Қытай тілінде сөздердің орын тәртібі ерекше маңызға ие. Қытай тілінде құрылымдық өзгеріс көп болмайды, сондықтан сөздердің орны ауысса, сөздің мағынасы өзгереді. Сонымен бірге көмекші сөздер де маңызды қызмет атқарады (Алдашева, 1998: 181). Мысалы: 我喜欢她 (мен оны жақсы көрем). 他喜欢我 (ол мені жақсы көреді). 不很好 (керемет емес). 很不好 (өте жаман).

Көмекші сөздердің ұқсамауына және көмекші сөз қолданбауға байланысты сөздің мағынасы өзгереді. Мысалы: 看书 (кітап оқу), 看的书 (оқыған кітап), 我把他摔到了 (мен оны жықтым), 我被他摔到了 (ол мені жықты).

Мөлшер сөз өте көп, олар әртүрлі затқа әртүрлі қолданылады. Мысалы: 一台电脑, 一把桌子, 两位大学生, 两名小学生, 一头牛, 一只羊 等.

Қытай тілінде етістіктер сөздің жақтық, шақтық, сандық, жекеше, көпше өзгерісіне ұшырамайды. Қай жақпен айтылса да етістік сол қалпында қолданылады. Мысалы: 1. 是- 我是学生, 你是学生, 我们是学生, 你们是学生; 2. 看- 正在看, 明天看, т.б. 是, 看 етістіктері ешқандай өзгеріске ұшыраған жоқ.

Қытай тілінде етістік пен есімдік сөйлемдегі орны қалай болса да, өз мағынасын, өз ерекшелігін жоғалтпайды. Мысалы: 研究- 研究语言, 注重研究, 研究的方向, 我- 我吃饭, 他来看我, 我朋友 т.б. Бастауыш, баяндауыш, толықтауыш болса да 研究, 我 алғашқы сөз табы қалпында сақталады.

Қытай тілінде сөздердің 70 пайыздан астамы қос буынды болып келеді. Сонымен бірге қытай тілінде бір иероглиф бір буын болғандықтан, морфеманың басым көп бөлігі жалаң буынды болады.

Қытай тілінде сан-мөлшер категориясында жалғыз 们 жұрнағы әдетте көптік мағынасын білдіреді. Алайда оның қолдану көлемі шектеулі, адам білдіретін зат есімдердің соңына 们 жалғауға болады, ал затты білдіретін зат есімдердің соңына жалғауға болмайды. Мысалы: 同学们, 人们 деуге болады, ал 教室们, 桌子们 деуге болмайды.

Зат есімге «们» жалғанғаннан кейін нақты санды білдіретін сан есім мен мөлшер сөз керек емес. 他们是工人 деп айтамыз, алайда 他们是工人们, 三个工人们 деп айтуға болмайды.

Қытай тілінде сөйлемнің құрылымы мен сөз және сөз тіркесінің құрылымы негізінен ұқсас болады. Екеуінде де бастауыш-баяндауыштық,

баяндауыш-толықтауыштық, баяндауыш-толықтырғыштық, сабақтастық, салаластық байланыс болады (Абдурақын, 2010: 7). Мысалы: 漂亮, 胆小, 历史悠久而灿烂, 祖国的伟大, 鸡叫了, 他来了, 等.

Қытай тілінде қате сөйлемдер туындау себептері:

Сөздердің орын тәртібінің ауысуы.

Сөйлем мүшелерінің түсіп қалуы.

Сәйкеспейтін сөздердің сөйлемде кездесуі.

Сөйлем құрылымдарының ауысуы.

Сөйлем мағынасының түсініксіз келуі.

Логикалық заңдылыққа сәйкес келмеуі.

Дәуірлік бояу дегеніміз шығармада бейнеленіп отырған дәуірдің өзіне ғана тән дара ерекшелігі. Ұлттық бояу бір ұлттың басқа ешқандай ұлтқа ұқсамайтын өзіндік ерекшелік бейнесі. Дәуірлік бояу мен ұлттық бояу әрқандай шығармада да көрнекті орын алады. Әрі шығарманың өзіне тән стилін бейнелеуге қатысы бар маңызды мәселе ретінде қаралады. Сондықтан да аударма жұмысы барысында түпнұсқаның дәуірлік бояуы мен ұлттық бояуына баса назар аудару, оны қаз-қалпында жеткізе бейнелеу түпнұсқаның мазмұнына адал болу мен оның стиль ерекшелігін сақтаудың басты шарты болып табылады. Егер дәуірлік бояу мен ұлттық бояу дәл бейнеленбесе, түпнұсқаның айқындығы жойылып, мазмұны күңгірттеніп, түсініксіз бірдеме болып шығады (Комиссаров, 2002: 343). Мысалы: 这是社会主义的优越感. Бұл – социалистік түзімнің артықшылығы. 进入苏联境内. Кеңес одағының шекарасына өтіп кетті. 洗净尸体, 以敬仰的心情埋葬. Ақ жуып, арулап қою. Мұнда келтірілген бірінші сөйлемде ХХ ғасырда дүниеге келген социалистік қоғам туралы айтылып отыр. Оны тарихтағы ешқандай дәуірмен шатастыру мүмкін емес. Екінші сөйлемдегі «Кеңес одағы» деген сөз де айқын дәуірлік бояуға ие. Ол тек 1917 жылдан 1991 жылға дейінгі аралықтағы коммунистік дәуірді қамтитын кезең екенін жұрттың бәрі біледі. Ал, үшінші сөйлем тек мұсылмандарға ғана қаратылып айтылып тұрғаны түсінікті. Өйткені, «ақ жуып, арулап қою» деген тек Ислам дініне ғана тән ерекшелік. Мұнда дәуірлік бояу айқын көрінбегенімен, тек мұсылман халықтарына қатысты ерекше бір белгі танылып тұр. 毛拉多了羊没人宰. Қойшы көп болса, қой арам өледі. 只能听听毛拉讲, 不能跟着毛拉干. Молданың айтқанын істе, істегенін істеме. Бұл екі мысал да қазақ мақал-мәтелінен алынған. Оны басқа ұлттармен шатастыру мүмкін емес. Егер қазақ ұлты жөнінде толық сауатты адам болатын болса, бұл сөзді сөйлеу-

шінің қазақ екенін бірден біле қояды. 当过两年长工。Екі жылға жалданған. 那时薪水很低。Ол кезде айлық өте төмен болды. Келтірілген екі мысал екі дәуірдің ерекшелігін көрсетеді. Бірінші сөйлемде феодалдық қоғамдағы кедейлердің байларға жалдынып жұмыс істейтінін білдірсе, екінші сөйлемде болған уақыт адамдар ай сайын ақшалай жалақы алуға көшкен социализм дәуірі екені байқалады. Екі мысалдан екі дәуірдің өзіндік бояуы көрінеді.

Қытай тілінен қазақ тіліне аударма жұмысы барысында бұл сияқты дәуірлік бояуды білдіретін атау-терминдерге, сөз-сөйлемдерге ерекше назар аударып, оларды бір-бірімен ауыстырып жібермей, қолдануға көңіл бөлу керек.

Әр шығарманың өзіне тән дәуірлік бояуы болған сияқты оның өзіндік ұлттық ерекшелігі де болады. Әрқандай автор ұлттық бояуы жоқ жалпыхалықтық сипаттағы шығарма жаза алмайды. Әрбір шығармада белгілі ұлттың ұлттық қасиеттері, дәстүрі, салт-санасы, діни наным-сенімі көрініс береді. Ал, қытай тілінде жазылған шығармаларда, әсіресе, тарихи оқиғалар мен ұлт тағдырына, ұлттық болмысқа қатысты әдеби шығармаларда ұлттық бояу тіпті де көрнекті болады (Влахов, 1980: 243).

Мұндай шығармаларды аударғанда ең алдымен мағынасының дұрыс болуына мән берген жөн. Онан соң оны не сол мағынаны білдіретін басқа сөздермен бейнелеу не болмаса сол терминнің өзін өзгертпей қаз-қалпында алып, оған түсінік жасау әдісі арқылы түпнұсқадағы ойды дәл бейнелеуге ұмтылуымыз керек (Алтайбаева, 2008: 109).

Түпнұсқадағы ұлттық бояудың анық бейнеленуі және аударылған тілге толық түсінікті жеткізілуі, бұл – аударма жұмысына қойылатын басты талап болуы тиіс. Мысалы: 孙悟空不是很厉害的人物吗? 人家说是 «齐天大圣» 呀, 还要在八卦炉子烧一烧。 Сун У Коң өте керемет мақұлық емес пе? Ел оны «тәңірмен тайталасқан әулие деседі» ғой. Солай болса да, ол сегіз хикметті киелі пеште шындалып шыққан. 闰土要香炉和烛台的时候, 我还暗地里笑他, 以为他总是崇拜偶像, 什么时候都不忘却。 Роң Ту иісшам мен шырағданды алған кезде, мен оның қазірге дейін пұтқа табынып жүргенін, пұттан шынында да үміт үзбегенін ойлап, іштей күлген едім. 刘老老道: «阿弥陀佛! 这全仗嫂子方便了.» 周瑞家的说: “ 姥姥说那里话? 俗话说得好: ‘与人方便, 自己方便’。 不过用这句话, 有费不着我什么事。” Амитаба! – деді Льюй әжей, – Мұның барлығы жеңгеміздің арқасы. – Ой, қойшы, апай, – деді Жоу Рюй-дің әйелі бұ-

рынғылардың «қол жуса, қол бетті жуады» деген бір қасиетті нақылы бар. Менікі айта салған сөз ғой. Оған менің нем кетеді дейсің?! Бұл мысалдарда бірінші сөйлемдегі «八卦炉» сөзі «сегіз хикметті пеш» деп аударылып отыр. Мұның төркіні «八卦» сөзімен байланысты. Қытайда Чин династиясының алғашқы кезінде «Тиен Ли» дінінің бір тармағы болған «八卦教» Ба Гуа діні дейтін дін таралған. Сонан бері «八卦» сөзі сол бір діни ұғым қасиетті, киелі наным деп есептелетін болды. Қытайдың ең алғашқы фантастикалық романы «батысқа саяхаттың» бас кейіпкері Сун У Коң сол қасиетті ошақта, сегіз түрлі хикметі бар пеште шындалып шыққан деген сөз соған қатысты айтылып жатыр. Екінші мысалдағы «香炉» хош иісті шам, «偶像» шырағдан және «烛台» пұт сөздері, бәрі де будда дінінің наным-сеніміне қатысты атаулар. Бұл мәтіннен діни түс беретін мұндай сөздерді алып тастап, орнына басқаша жай сөз қолданылатын болсақ, онда түпнұсқаның ұлттық бояуы мүлде жоқ болып шығар еді. Ал, үшінші мысалдағы «阿弥陀佛» сөзі жалпы мағынасынан алып айтатын болсақ, қазақ ұғымындағы «құдайға шүкір, тәубе» деген сөздермен мағыналас келер еді. Бұл арада әңгіме сөзді сөйлеушінің кім екендігінде болып отыр. Сондықтан бұл сөзді аударғаннан гөрі сол бұрынғы қалпында қалдырған дұрыс. Сонда сөйлеушінің қытай екендігі, ең кемінде оның будда дініне сенетін бір мүрит екендігі бірден танылады.

Қорытынды

Аударма өте маңызды ғылымдардың бірі. Қай заманда да тілді білу маңыздылығын айтуға болады. Тіпті сол тіл білмегеннен әйгілі Вавилон мұнарасы бітпей қалған деген аңыз бізге тарихтан мәлім. Сол заманда-ақ адамдар арасын көрінбейтін жіппен жалғайтын бір ғылымның керек екені анық болған. Әлем бойынша мәдениет, өркениет, әдебиет, саясат жаһандану барысында аударма жұмысына мұхтаждық та көбейді. Осы аударманы жасау мен пайдалану барысында ел мен елді жақындата түсіп, әлем тоқтамай даму үстінде. Ал аудармашы осы бір керемет ғылымның дәнекерлеушісі. Аударманы өрбітетін де тежейтін де аудармашы. Аудармашы бүкіл әлемге қажетті мамандық. Ол арқылы жаңа белестерді бағындыру оңай болады. Және де ел мен елдің салт-дәстүрін түсіндіруші де аудармашы. Сондықтан, менің ойымша, аудармашы мамандығын меңгере отырып, тек өз еліне ғана емес, басқа елге де үлкен мүмкіндік қақпасын ашқандай

боласың. Жоғарыда қытай тілінен қазақ тіліне аударма мен аудармашының талаптары, сипаты, өлшемі туралы жазып кеттім. Егер де аудармашы осы талаптардың барлығын ескере отырып, тәжіме жасаса, аудармашының болашағы жарқын болмақ.

Қорыта айтқанда, қытай тілінің аудармашысы аударманың алты түрлі сатысы мен алты түрлі аудару тәсілін еске сақтап, екі ұлтты көз алдына елестетіп, сөз маржандарын су түбінен сүзе білу керек, жазушының жан дүниесі мен шығарманың тарихи артқы көрінісін жетік ұғыну керек, сөйлемдегі орны ауысқан сөздерді ажырата білу, синонимдерді таңдай алу, күрделі құрмалас сөйлемдерде сөйлемнің негізгі тұрлаулы үш мүшесі бастауыш, баяндауыш, толықтауышты танып білу сол арқылы аударманың желісін, айтар ойын

табу шарт, осылай адаспай түпнұсқаға адал болып автордың айтпағын екінші тілде анық түсінікті бейнелеп беру керек.

Міне жалпы қытай тілінде аударма жасауда жоғарыда айтылған ерекшеліктер қытай тілінен қазақ тіліне аударудағы ең басты да маңызды орын алатын ерекшеліктер болып табылады. Бұл ерекшеліктерді меңгеру қиынға соғуы мүмкін, алайда, қытай тілінен қазақ тіліне аударма жасау барысында оларды ескермей кету мүмкін емес. Оларды байқамай, олқы қараған аудармашы тәжірме жасаудан қате кетіруден қашып құтыла алмайды. Сондықтан қытай тілінен қазақ тіліне аударма жасағысы келген адам осы ерекшеліктердің бәрін білуі тиіс және керек жерде соларды қолдана отырып жұмыс жасай білуі керек.

Әдебиеттер

- Тарақов Ә.С. Аударма психологиясы және мәдениеті: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2005. – 60 б.
 Сәмитұлы Ж. Аударма теориясы және практикасы: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2005. – 272 б.
 Комиссаров В.Н. Слово о переводе. – М.: Международные отношения, 1973. – 216 б.
 Волкова З.Н. Научно-технический перевод. – М., 2002 – 104 б.
 Жұмабекова А.Қ. Аударматанудың негіздері: оқу-әдістемелік құрал. – Алматы, 2012. – 296 б.
 Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М.: Международные отношения, 1975. – 240 б.
 Алдашева А. Аударматану: лингвистикалық және лингвомәдени мәселелер. – Алматы: Арыс, 1998. – 215 б.
 Абдурақын Н. Қазіргі қытай тілінің грамматикасы. – Алматы: Қаз ҰУ баспасы, 2010ж. – 280 б.
 Комиссаров В.Н. Современное переводоведение: учебное пособие. – М.: ЭТС, 2002. – 424 б.
 Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980. – 342 б.
 Алтайбаева Д.Ю. Мир перевода: учебное пособие для студентов специальностей «иностраный язык», «переводческое дело». – Астана: Логос-Астана, 2008. – 128 б.
 现代汉语词典. 中国社会科学院语言研究所编. – Пекин: Коммерциялық баспасөз, 2003.
 汉哈简明辞典. 斯·那依满编. – Үрімші: Синьцзян Халықтық баспасы, 2000.

References

- Taraqov A.S. Audarma psihologiyasy zhane madenieti: Oqu quraly. – Almaty: Qazaq universiteti, 2005. – 60 b.
 Samituly Zh. Audarma teoriyasy zhane praktikasy: Oqu quraly. – Almaty: Qazaq universiteti, 2005. – 272 b.
 Komissarov V.N. Slovo o perevode. – M.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1973. – 216 b.
 Volkova Z.N. Nauchno-tehnicheskii perevod. — M., 2002 – 104 b.
 Zhumabekova A.Q. Audarmatanudying negizderi : Oqu-adistemelik qural. – Almaty, 2012. – 296 b.
 Barhudarov L.S. Yazyk i perevod. – M.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1975. – 240 b.
 Aldasheva A. Audarmatanu: lingvistikalıy zhane lingvomadeni maseleler. – Almaty: Arys, 1998. – 215 b.
 Abduraqyn N. Qazirgi qytai tilining grammatikasy, Almaty. Qaz UU baspasy, 2010. – 280 b.
 Komissarov V.N. Sovremennoe perevodovedenie. Uchebnoe posobie. – M.: ETS. -2002. – 424 b.
 Vlahov S., Florin S. Neperevodimoe v perevode. — M: Mezhdunarodnye otnosheniya. – 1980. – 342 b.
 Altaibaeva D.Yu. Mir perevoda. Uchebnoe posobie dlya studentov special’nostei «inostrannyi yazyk», «pervodcheskoe delo». – Astana: Logos-Astana, 2008. – 128 b.
 Modern Chinese dictionary. Dictionary editorial office, institute of linguistics, Chinese academy of social sciences. – Beijing: Commercial Press, 2003. Chinese kazakh concise dictionary. Si Nayiman bian. – Urumqi: Xinjiang People ‘s Publisher, 2000.